

ל

אבלות על הפורשים מדרכי צבור

הנני מאשר קבלת מכתבך מיום ב' חשון דנא, וממהר להשיבך על שאלתך דלהלן:

שאלה:

לבטח זוכר כב' שפנית אלי ללפני כשלש שנים להורות לי כיצד לנהוג באבי שהוא מומר לכל התורה, לפי ההלכה במצות כיבוד אב, ואני נוהג ממש כפי שהוריתני. עתה אבי חולה מאד ובשבוע הבא צריך לעבור ניתוח קשה ומסוכן, והרופא אומר שיש סכנה לחייו. אנא יורה לי כב', באם... ימות כיצד עלי לנהוג עפ"י ההלכה בדיון השתתפות בהלוויה, קריעה, אבילות קדיש וכדומה, האם אני חייב כל אלה, או אולי אסור לי להתאבל כפי שהבנתי מהמבואר בשו"ע יו"ד סימן שמ"ה...אנא ימהר תשובתו שמא... ואדע כיצד עלי לנהוג...

תשובה:

בדרך כלל שאלות מעין אלה אינן מתעוררות, משום שמומרים לכל התורה כולה, לרבות חילול יום-הכיפורים, ושבניהם זכו וזרחה עליהם שמש האמונה הטהורה, וחזרו בתשובה כמוך, אינם מצויים. ואדם מישראל שנשאר קשור ליהדות בקשר כל שהוא הרי שנוטים אנו להקל בכל הנ"ל, אך מקרה כזה הוא באמת נדיר, ונשים פעמינו אל מקורות ההלכה.

פורשים מדרכי ציבור

שנינו במסכת שמחות (פרק שני ה"י) כל הפורש מדרכי צבור אין מתעסקין עמו בכל דבר וכו'. וכתב הרמב"ם (בהלכות אבל פרק ראשון ה"י), כל הפורשים מדרכי צבור והם האנשים שפרקו עול המצוות מעל צוארם ואין נכללים בכלל ישראל בעשיית המצוות ובכבוד המועדות ושיבת בתי-כנסיות ובתי-מדרשות, אלא הרי הם כבני חורין לעצמם, וכן האפיקורוסין והמומרין והמוסרים, כל אלו אין מתאבלים עליהם וכו'. מדברי הרמב"ם למדנו פירוש הברייתא הנ"ל, מה הגדרת "פורש מדרכי צבור", וכונת "אין מתעסקין". וכדברים האלה כתב גם הטור (בחיו"ד סימן שמ"ה), וכתב עליו מרן הב"י וזו לשונו: ומ"ש והם שפורקין עול מעל צוארם וכו' כל זה הוא פירוש פורשים מדרכי צבור וכ"כ הרמב"ן בפ"א עכ"ל. ולדברים אלה מקור בדברי רבותינו (ברייתא כתובה בסדר עולם הביאה הרשב"א בתשובותיו סימן תשס"ג) וזו לשונם: אבל מי שפירש מדרכי צבור, כגון המינין והמשומדים והאפיקורוסין ומבזה מועדות וכו' וכו'.

המשתמטים מתשלום מסים

דינם כפורשים מדרכי צבור

וכבר ציין מרן הב"י שם, שכל זה הוא שלא כדעת הנימוקיי"וסף שפירש (בסוף פ"ג דמו"ק על דברי הרי"ף שהעתיק ברייתא זאת), הפורשים מדרכי הצבור שאין רוצים להצטער בצערם של צבור ולשאת את משאם במסים וארנוניות אין מתעסקים עמהם להתבטל ממלאכתם ע"כ.

ובאמת שלא היינו צריכים להביא סברא זאת שכל גדולי הראשונים לא קבלוה, וכבר הזכרנו דעת הרמב"ם והטור והשו"ע, וגם הרשב"א שכתב מפורש בשם סדר עולם שלא כדברי הנמוק"י, אלא

שהעתקנו דבריו כדי ללמוד חומרת הפורשים מדרכי צבור אף בתשלום מסים וארנוניות בלבד, שלדעת הנמוק"י הרי הם בגדר פורשים מדרכי צבור, אף שאין כן הלכה. ורבינו הרמ"א אף שפסק שמתאבלין עליו, הביא סברת הנמוק"י (בסימן שמ"ה ס"ה) ופסק: "אבל אין שאר בני העיר צריכים לבטל ממלאכתם בשבילו לעסוק עמו". ומכאן שאלה המשתמטים מתשלום מסים אין שום חיוב להשתתף בהלויתם, ולענין זה נפסקה הלכה כדעת הנמוקי יוסף.

פורשים מדרכי צבור

לענין קבורה

דברי רבותינו במסכת שמחות שהעתקנו לעל הם "ואין מתעסקים עמו בכל דבר", והרמב"ם כתב "אין מתאבלים עליהם" ומשמע שהבין כונת הברייתא שאמרה מתעסקים, היינו אבילות. ומכאן שיש לקוברם ככל אדם מישראל. והדברים מוסברים מעצמם, כי איך יעלה על הדעת להשאיר מתי ישראל אף אם רשעים הם ללא קבורה, והלא קבורה היא מצוה מפורשת מן התורה, כי קבר תקברנו ביום ההוא, ואדרבא עיקר מצות קבורה נאמר בהרוגי בית דין שהם רשעים. והרשב"א בתשובה (סימן תשס"ג) כתב כן להדיא וז"ל: "ואף שאמרו בכל מקום אין מתעסקים עמהם לכל דבר, לא לענין קבורה ותכריכין אמרו אלא שאין קורעין ולא חולצין ולא מספידין עליו, אבל עומדים עליו בשורה עכ"ל.

ומכאן יש לתמוה על דברי הרב"ח (בס"ס שס"ב) שהביא דברי האור-זרוע שכתב אסור להתעסק בקבורת אדם שידוע שהוא רשע וכו' וקשה עליו מגמרא מפורשת שאין קוברים רשע אצל צדיק, ומשמע שמתעסקים בקבורתו של אדם רשע וכו', ותירץ לחלק בין קבורה להתעסקות קבורה, שקוברים אותו מבלי להתעסק בו בהמצאת תכריכין וצרכי קבורה וכו' עכ"ל. וכבר נתבאר מדברי הרשב"א לעיל מפורש שגם תכריכין מספקין לו. ואולי שהרב"ח

התכוין לפרש דברי האור-זרוע בלבד, ואיני רואה צורך להאריך בזה, שכן רוב גדוה"פ הסכימו כך, ועיין בשו"ת חתם-סופר (יו"ד סימן שמ"א) שפסק כן בפשיטות והוכיח מסוגיא דסנהדרין (מ"ז). בדין הרוגי בית דין שנקברים וכו'. וגם מוהרח"פ (בספרו רוח חיים על יו"ד סי' שמ"ה) הביא דברי ספר הגיד-מרדכי על משומדת שקברו אותה סמוך ממש לקברי ישראל אם מוציאים אותה, ותמה עליו הרבה לפי מ"ש בספרו חיים ביד סי' צ"ט, ושם כתב באריכות בדין משומד ופסק שמותר גמור לקברו ולהתעסק בקבורתו וסיים שכך עשו מעשה וכו', וכל זה נראה פשוט וברור על אף דעת החולקים. (וכיון שדעת רוב גדוה"פ הראשונים היא להתיר קבורתם ע"י ישראל לא ראיתי צורך לסתור דעת החולקים, אך עצור במלים לא אוכל כלפי מי שכתב דברים בוטים על אותם רשעים "ולמה יהיה חיוב על ישראל לקוברם וכו'", ובודאי שבצר לו על עזיבתם את דרך ה' כתב כן, אבל אין אלה דברי טעם, שהלא לכל דבר אנו מתייחסים אליהם כישראל גמור, אפילו המיר דתו הרי הוא כישראל לכל דבר, ולמה רק לענין מצות קבורה שהיא מן התורה נשלול ממנו ישראליותו, והדברים ארוכים ודי בזה).

מעתה, מאחר שיש חיוב לקבור משומד ומומר וגם להתעסק בקבורתו, פשוט שזה כולל גם הלזית הקרובים, וכמו שכתבנו לעיל בשם הרשב"א שכתב "אבל עומדין עליו בשויה".

ומכאן, שרשאי אתה להשתתף בהלויתו, אלא שכיון שאיני יודע אם כהן אתה, אציין לך שאם כהן אתה אין אתה רשאי להטמא לו, שכך פסק מרן, כהן שפירשו אבותיו מדרכי צבור אינו מיטמא להם (סימן שע"ג סעיף ח'). ולכן, תוכל להשתתף בהלויה ובלבד שלא תיטמא לו אם כהן אתה.

בדין קריעה ואבילות

דין קריעה ואבילות שוים הם, והחייב בזה חייב גם בזה וכן להיפך וכפי שנראה להלן. ונראה לכאורה בנדון דידן כפשוט ביותר לפטור אותך מחיוב קריעה ואבילות, שכך כתבנו לעיל מפורש מדברי הרמב"ם ומרן שהפורש מדרכי צבור אין מתאבלין עליו, וכך היא גם דעת הרמ"א וכפי שנראה להלן.

וזו לשון מרן בדיני קריעה (סימן ש"מ ה"ה), העומד בשעת יציאת נשמה של איש או אשה מישראל חייב לקרוע ואפילו אם לפעמים עשה עבירה לתיאבון או שמניח לעשות מצוה בשביל טורח, וכתב הרמ"א בהגה: אבל רגיל לעשות עבירה אין מתאבלין עליו. וכתב עליו הש"ך (בס"ק ח') רגיל לעשות עבירה אף לתיאבון אין קורעין ואין מתאבלין עליו ע"כ.

מכאן ראייה ברורה להשוות דין קריעה לאבילות לכל דבר, שהרי מרן עוסק בדין קריעה, ורבינו הרמ"א הגיה עליו בדין אבילות, ופשוט שהיא כוללת הכל ודו"ק.

עכ"פ הרי ברור שאף ברגיל לעבור עבירות לתיאבון אין קורעין ואין מתאבלין עליו. אמנם, כמה מגדולי האחרונים פקפקו בדברי הש"ך הנ"ל, ודעתם שהעובר לתאבון אף אם רגיל בכך מתאבלין עליו, גכ"פ לעניננו אין נפקא-מינה, שכן מדובר בפורש מדרכי צבור ממש. ונראה פשוט ביותר שאין לקרוע עליו, וכך מבואר בתשובת הרשב"א שציטטנו בראשית דברינו שכתב מפורש, ואין קורעין עליו.

היתר אבילות

והנה בנדון שלך אני חושב שכל בני המשפחה אין להם ענין באבילות, ואתה היחיד השואל. וכיון שכך אין צורך לחפש דרכי היתר, כי ברור ביותר שאין אתה חייב להתאבל, כפסק הרמב"ם ומרן. אלא שאם אין אתה רוצה לצאת מביתך כדי שלא יתמהו

הבריות עליך, שהרי אינם יודעים שפטור אתה מאבילות, ובודאי שאין אתה רוצה לפרסם סבת הפיטור מטעמים מובנים ביותר. תוכל לשבת בביתך כל שבעת הימים, אלא שלא תנהג כדין אבל כלל.

אלא שבעסקי בזה עלה בדעתי שאילו נשאלה השאלה במשפחה שומרת מסורת שאחד מבניה פירש מדרכי צבור ומת, והיו רוצים להתאבל עליו משום פגם משפחה, נראה הדבר שאין בכך איסור, שכן פיטור נאמר בענין ולא איסור. ומבוארים הדברים בתשובות הרא"ש (כלל י"ז סימן ט'): ושאלת אם צריך להתאבל על מוחלף ומכחש בה', הכי תניא במס' שמחות הפורש מדרכי צבור אין מתעסקין בו כל עיקר ואין אוננים ואין מתאבלין עליהם עכ"ל. ברור שתשובתו היתה על מה שנשאל, אם "צריך" להתאבל, אבל איסור לא שמענו.

זאת ועוד, כנראה שדבר זה אינו מוסכם, שהרי מדברי הרשב"א שציטטנו בראשית דברינו ניתן ללמוד שיש מקום להתאבל על הפורש מדרכי צבור, שכן כתב שם: ואף כשאמרו אין מתעסקין וכו' אמרו לענין שאין קורעין ולא חולצין ולא מספידין עליו, אבל עומדים עליו בשורה וכו'. והנה עמידה בשורה היא מנהגי אבילות (עיין בטור סימן שע"ו ושע"ז), ובאמת שבכל אותה תשובה לא הזכיר הרשב"א ענין אבילות כלל.

ואולי שכן היא גם דעת הרמב"ן אף שלא כתב כן להדיא. שכן מצינו בדין מאבד עצמו לדעת שאין מתעסקין עמו לכל דבר. וכתב הטור (בסימן שמ"ה) שקרוביו קורעין עליו. ומ"ש אין קורעין היינו רחוקים לכבוד. וכתב מרן הב"י שם שכך פירש הרמב"ן בתורת-האדם, ונתן טעם לדבר דקריעה חיובא הוא. וא"ת זה שאינו עושה מעשה עמך פטורים ממנו, אף הם לא ינהגו עליו אבילות, ואיך עומדים עליו בשורה ואומרים עליו ברכת אבלים אם אין נוהגים עליו אבילות עכ"ל הב"י. והמשך דברי הרמב"ן במקורם (בתורת

האדם שם ענין ההספר דף כ': "ולא מצינו אלא בהרוגי בית-דין אין מתאבלין אלא אוננין". ולפי טעמו זה יש להשוות דין פורש מדרכי צבור לענין אבלות לדין מאבד עצמו לדעת לסברת הרמב"ן, שהרי לא הוציא מן הכלל אלא הרוגי בית-דין בלבד.

ועיין בשו"ת חתם-סופר (סימן שכ"ו, ציינו בפ"ת בסי' שמ"ה) שהאריך בשאלה בדין מאבד עצמו לדעת, ונטה קו להתיר להתאבל מפני פגם משפחה עיי"ש באורך. מעתה, הוא הדין והוא הטעם גם פורש מדרכי צבור להתיר אבילות אם היה בכך משום פגם משפחה.

ויש עוד יסוד בהלכה להתיר אבילות במקרה זה אך אינו ענין לנושאנו.

קדיש הפטרה ועוד

בפרט זה איני רואה צורך להאריך, כי פשוט הוא בגדולי הפוסקים שיש לומר קדיש אחרי מומר. אמנם הרמ"א (בד"מ ובשו"ע סוף סימן שע"ו בשם הרד"ך) כתב שמומר שנהרג ביד עכו"ם בניו אומרים עליו קדיש, ומשמע שמת על מטתו אין אומרים עליו קדיש, והטעם בנהרג משום שיש לו כפרה בהריגתו. וכתב הט"ז (סק"ג) שהחילוק בין מת לנהרג הוא תלמוד ערוך בפרק נגמר הדין (סנהדרין מ"ז). וכונת הרב לעצם החילוק, כי דין קדיש לא נזכר בגמרא כלל. וגם דעת הגר"א נראית להשוות דין קדיש לדין אבילות כי ציין לעיין בסימן ש"מ ס"ה, וכבר צייננוהו לעיל. אעפ"כ דעת רוב גדוה"פ כאמור שיש לומר קדיש על מומר אף כשמת על מיטתו, וכבר המהרש"א בגליונו על השו"ע כתב דהמעין בתשובת רד"ך רואה דבנהרג יש לו קדיש גם כשיש אבלים אחרים, ובאין אבלים אחרים גם אם מת על מטתו אומר עליו קדיש וציין לעיין בתשובת מהר"ש הלוי (חיו"ד סימן כ"ט עיי"ש).

והמעייין במקור בתשובת הרד"ך עצמה יראה שכך הם דבריו באמת, שמעיקר הדין יש לו לבן לומר קדיש על אביו המומר משום שברא מזכה אבא, "ויש לבן לזכות אביו אעפ"י שהאב מומר לבעל להכעיס", אלא שאח"כ כתב מדין הקדמת האבלים האחרים עיין שם באורך. ואם כן במקום שכל האבלים אומרים קדיש יחד, פשוט וברור שגם בן המומר אומר קדיש על אביו.

ואף שארכו דברי הפוסקים בזה ביותר, נעתיק אך קטע קטן מדברי החתם-סופר (בתשובותיו סימן שכ"ו) בדין מאבד עצמו לדעת (וכבר כתבנו לעיל שדינו שוה למומר) וזו לשונו: ואחר הצעה זאת אומר, מה שמורגל דאין אומרים קדיש אחר המאבד עצמו לדעת לא ידעתי טעם הגון, וכי מפני שלא עשה מעשה עמו לא נצילנו מרדת שחת, ואם ירד לא נעלהו וכו' והלא אבשלום וכו' דוד אמר וכו' להעלותו משבעה מדורי גהינם, ואלישע אחר העלה ר' מאיר עשן מקברו וכו', ור"י הוציאו מגהינם וכו' וכו' אלא ששאר אבלים לא יניחוהו לחלוק עמהם בקדישים וכו'. ולפי זה פשוט שאם הבן מקבץ עשרה בביתו, שאין הפסד לאבלים יכול לומר קדיש כל י"ב חודש, דטעמא מאי אינם אומרים רק י"א חדשים דלא לישוי לאביו רשע, האי גברא שוי נפשיה רשיעא וניחא ליה דתיפוש ליה כפרה עכ"ל.

מעתה פשוט כמו שכתבנו לעיל שבבית—כנסת שנוהגים כל האבלים לומר קדיש ביחד אין שום מניעה שבן המומר יאמר קדיש עם כולם. אלא שלמדנו מדברי החתם-סופר הנ"ל דבר חדש, שבן המומר אומר קדיש כל י"ב חודש ולא כשאר אבלים שפוחתים מי"ב חודש כידוע.

וקצר המצע מלצט כל מה שנכתב בדין מאבד עצמו לדעת לענין אמירת קדיש אחריו, אך נציין לעיין בשדי-חמד (אס"ד מערכת אבלות אות ק"כ) שכתב בפשיטות שאומרים עליו קדיש כל י"ב חודש, וציין את תשובת החתם-סופר הנז', ושכן כתב גם מרן החבי"ף בספר חיים-ביד (סימן ק"י), לומר קדיש ולעשות לימוד וכו',

והרב פתח — הדביר הוסיף גם הפטרה, וכתב שאדרבא צריך להרבות עליו יותר משאר, והביא דברי הרב מעבר-יבוק (בשפתי-רננות הכ"א) דעל רשע שמת טוב להתפלל ולעשות צדקה אפילו אחרי י"ב חודש, ולכן כל דבר שהוא עילוי ותיקון ראוי להוסיף עליו וכו', וכתב עוד בסוף דבריו, שמ"ש מהריק"ש דאין אומרים קדיש על מאבד עצמו לדעת היינו דוקא קדיש דהוא עתיד לחדתא עלמא וכו', אבל שאר קדיש והשכבה וכו' יכולים לומר וכו' עיין שם. וכל אריכות אך למותר, ופשוט ביותר שתוכל לומר קדיש ואזכרה, ולעבור לפני התיבה לתפלה, וקריאת ההפטרה כל י"ב חודש ואף יותר מזה, ועיין מ"ש בספרנו "מקור חיים השלם" (חלק חמישי פרק רצ"א סעיף י"ח), שגם בכל אדם טוב לנהוג כן ולומר קדיש אפילו כל ימי חייו, וכ"ש בנדון דידן.

תשב אנוש עד דכה

אך זאת איעצך שתתקרב מאד לאביך החולה בימים קשים אלה ותשתדל לעורר בו בעדינות רגשות חרטה, ואולי יישר בעיני האלקים ויטה לבו להרהר בתשובה. ומי לנו פורש מדרכי צבור כאלישע אחר, וכשחלה הלך ר' מאיר לבקרו, ואמר לו לחזור בתשובה, וכששאלו וכו' השיבו שכן כתוב תשב אנוש עד דכה, עד דכדוכה של נפש. באותה שעה בכה אלישע ונפטר ומת, והיה ר' מאיר שמח בלבו ואמר דומה שמתוך תשובה נפטר רבי (ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א). ועיין מ"ש בספרנו עשה-לך-רב חלק שני סימן י"ז בזה). עכ"פ מה מקום לשמחה ששמח ר' מאיר אם אין תשובה מועילה בדכדוכה של נפש. וזה דבר פשוט וברור ביותר, ותקצר היריעה מלצטט אפילו אפס קצהו ממעלת התשובה אפילו ברגע האחרון של החיים.

ואיני כותב לך כל זה כדי שתהיה חייב אבילות מן הדין, שזו מחלוקת גדולה היא (ועיין בש"ך סימן שמ"ה סק"ה) והדברים

ארוכים מאד בגדולי הפוסקים. וכל כונתי היא שתשתדל לזכות נשמת אביו, ואולי תצליח לעורר בו הרהורי תשובה, וישיב נשמתו לבוראו מתוך התשובה.

ואעפ"י שהרהורי תשובה ללא שום מעשה אינם תשובה שלימה, ונענשים בגיהנם על אותם חטאים, אעפ"כ מועילה תשובה זאת לבל תרד נפשו שחת. וכדברי הזוה"ק (תרומה ק"נ): ואית מינהון דמצפצפי וסלקי ואלין אינון חייבי עלמא דחשיבי בליביהו תשובה ומיתו ולא יכילו למעבד לה, אילין איתדנו תמן בגהינם ולבתר מצפצפי וסלקין. חמי כמה רחמנותא דקב"ה וכו' עיי"ש.

יתן ה' ותצליח להטות לב אביו לעזוב דרכו ואון מחשבותיו, וישוב אל ה' וירחמנו ואל אלקינו כי ירבה לסלוח. ואף גם זאת ישלח לו רפואה שלימה ויזכה גם לתקן את אשר שיחת תיקון גמור ושלם בפועל, ועליו ייאמר: שלום שלום לרחוק, ולקרוב אמר ה' ורפאתיו.

לא

קבורת מתי חו"ל בא"י

הנני מאשר קבלת מכתב כב' מיום ט' שבט דנא, אשר בקריאתו חשתי והרגשתי את פעמי לב כב' הנסער והכואב על ישיבת חוץ-לארץ. והנני להשיבו תשובה מאהבה על שאלתו-הצעתו דלהלן:

שאלה:

הנה בהיות כת"ר בעירנו, שמעתי דרשתו החוצבת להבות-אש על מצות ישיבת א"י וערכה העצום... וארכובותי דא לדא נקשן מגודל צערי שלא זכיתי לעלות לחונן עפר ארצנו הקדושה, וגם אין אנכי רואה שאוכל לעשות כן בעתיד, מכל הטעמים שאמרתי לכבו' בהיותו כאן בעירנו. אך עתה עלה בדעתי לסדר לי אחוזת-קבר בא"י